Naše řeč ROČNÍK XX ČÍSLO 3.

J. V. Bečka:

O slově velkoměsto a pod.

Mínění o složených slovech typu *velkoměsto* není dosud jednotné. Jedni je zamítají šmahem, jiní je resignovaně přijímají jako nutné zlo a dívají se na ně jako na vetřelce, kteří se v jaz. pevně usadili, ale kteří svým tvarem stále prozrazují svůj nesprávný původ. Nedávno zaujal k nim přívětivější stanovisko F. Trávníček v článku „Maloměsto a malé město" (Slovo a slovesnost II, str. 21 n.). Ospravedlňuje tu jejich existenci, zdůrazňuje jejich nezbytnost a hájí je proti výtkám, že jsou pouhými napodobeninami slov německých. Referát o tomto článku spolu s kritickými poznámkami otiskl J. Haller v Naší řeči 20, 1936, 182—183. Komposita tohoto typu jsou tak důležitým problémem nauky o novočeském tvoření slov, že snad nebude na škodu, podíváme-li se na ně znovu, a to s jiné strany.

Především musím zdůraznit, že budu mluvit jen o tomto typu komposit, nikoliv o typech jiných. Typ *velkoměsto* je typ komposit t. zv. determinativních. U tohoto typu v druhé části je substantivum, jehož základní význam není nikdy změněn, nýbrž jen blíže určen prvním členem komposita, jímž bývá zpravidla příd. jméno (může tu však být i jm. podstatné). Patří sem tedy sice na př. slovo *velkoměsto* (t. j. velké město), ne však adj. *velkoměstský* a od něho odvozené subst. *velkoměšťák.*

Mezi všemi typy komposit, jež se v indoevropských jazycích objevují, je tento typ ve většině jazyků nejméně doložen, ba v některých, jako na př. v latině, není dosvědčen vůbec. Také staré fáze slovanských jazyků neposkytují jeho bezpečných dokladů. Proto jsou pochybnosti o tom, zda je tento typ prajazykový, jako jsou typy jiné; někteří se domnívají, že se vyvinul porůznu až v jednotlivých jazycích. Příčiny toho nelze sice dokázat, můžeme je však s velkou pravděpodobností vytušit.

Víme totiž, jak vzniká většina nových slov v jazyce. Představa, jež má býti pojmenována, je rozložena na dvě části. Jedna část, které říkáme identifikující, vyjadřuje do jisté míry podstatu té představy, druhá část, které říkáme diferencující, vyjadřuje to, čím se ta představa liší od ostatních představ jí podobných. Na př. máme na ruce pět prstů; nejmenší z nich je sice také prst (část identifikující), ale na rozdíl od ostatních říkáme o něm, že je malý (část diferencující). Pojmenování tohoto prstu je pak zřetelně dvojčlenité; skládá se z pojmenování pro prst a z pojmenování pro malý. Zůstane-li pojmenování na tomto stadiu, vzniká sousloví, na př. franc. *le petit doigt*, angl. *the little finger*, něm. *der kleine Finger*. Často však jde tento postup dál, dvojitost představy sice zůstane, ale vyjádří se jediným slovem. Při jeho tvoření se zpravidla vezme za základ slovo představy diferencující a upraví se sufixem na slovo nové: *malík*. Sufix v naší mysli nahrazuje nevyjádřenou představu identifikující (zde prst). Nové slovo pak prožívá další osudy, ale o nich nyní nemusíme mluvit. Jest však i jiný postup. Jestliže z rozličných příčin není po ruce představa identifikující, bereme za základ pojmenování představu, která má jen nějakou podobnost s představou, kterou chceme označit slovem. Je to tak zvané označení obrazné, na př. *hřeben* (t. j. hřeben *horský*). I toto označení je dvojčlenné: částí identifikující je představa obrazná, částí diferencující je pak vědomí obrazného užití slova. Avšak tento druhý typ označování, který také má své další osudy, nemusí nás nyní zajímat, protože nesouvisí přímo s naším problémem. Všimněme si jen případu prvního.

Při něm pro označení nové představy vzniká buď sousloví nebo nové slovo. Kdy vznikne sousloví a kdy nové slovo, záleží na mnoha okolnostech. Především to záleží na oné představě samé, do jaké míry ji považujeme za představu samostatnou či jen za zvláštní případ představy obecnější. Dále tu záleží na tom, do jaké míry jest jazyk schopen tvořit nová slova, t. j. jakou má zásobu skutečně tvořivých přípon. Jistě tu záleží i na tom, do jaké míry je nového označení potřebí. Obojí způsob označování má své výhody a nevýhody. Vznik nového slova je omezen tvořivými schopnostmi jazyka; nové slovo, protože nevyjadřuje představu identifikující, není hned naráz všem jasné a srozumitelné, je však stručné, pohodlné, a když se vžije, bývá i jednoznačné. Sousloví je zřetelnější, není však tak pohodlné, neboť jednu představu vyjadřuje dvěma slovy, což často cítíme dosti nelibě, jeho tvoření je však snadnější; ale je tu nebezpečí,

že sousloví bude cítěno jako volné spojení slov (na př. *le petit doigt* může znamenat i malík i všeobecně malý prst), a toto nebezpečí mizí teprve tehdy, když se sousloví pevně vkoření do slovníku jazyka. Jazyky, u nichž je živých sufixů dosti, dávají přednost tvoření nových slov; sem patří na př. jazyky slovanské s češtinou nebo jazyky baltské. Jazyky románské však raději tvoří sousloví, protože skutečně živých sufixů mají poskrovnu.

Sledujeme-li podrobně vývoj jazyků, pozorujeme, jak se jazyky brání nevýhodám obou typů tvoření. Jakýmsi kompromisem, který má napravit nevýhody obou způsobů tvoření a spojit jejich výhody, jsou komposita typu *velkoměsto*. Myslím, že tento typ skutečně není prajazykový, ale že se vyvinul a rozšířil teprve časem, když se začala množit sousloví a jazyky pozbývaly schopnosti tvořit nová slova. Jejich původ si musíme představit asi tak, že některá velmi častá sousloví, zvláště ta, která se vyskytovala často jen v určitých pádech nebo v určitých spojeních, začala se srážet v jediné slovo. Tak vzniklo na př. latinské kompositum (které však není přesně z našeho typu) *triumvir* (z často užívaného gen. *trium virorum*), tak vzniklo naše kompositum *velikonoce* (z *velika noc,* jak jest ještě v bibli Kralické), zvláště pak četná místní jména jako *Uhříněves, Kněždub, Martiněves, Buštěhrad* a pod. U těchto místních jmen asi mnoho působilo to, že se časem jednomu členu přestalo dobře rozumět a tím ztrácel svůj adjektivní charakter. Je to ostatně vidět i na sousloví *stračí nůžka;* lid mu přestal časem rozumět a přetvořil si je na *stracenůžka,* pravděpodobně proto, že si je spojil se slovem *ztracený.*

Mnohdy tu působila i snaha po rozlišení. V Homérovi ještě čteme *akré polis,* ale časem se mezi tímto slovem a slovem základním (*hé polis*) vyvinul takový rozdíl, že se sousloví *hé akré polis* cítilo čím dál tím jednotnější, a tomuto pochodu byl dán výraz tím, že se sousloví změnilo v kompositum *hé akropolis.*

Z těchto skrovných začátků vznikají komposita našeho typu. V některých jazycích, zdá se, tento typ se vůbec nevyvinul (na př. v latině), v jiných jen za zvlášť příznivých okolností (na př. v češtině). V některých jazycích, zvl. v těch, které snadno tvoří komposita, se toto tvoření, s počátku ještě velmi omezené, rozrostlo do značnějších rozměrů a stalo se důležitým prvkem slovotvorným. Mezi tyto jazyky patří především jazyk staroindický a jazyky keltské, z jazyků moderních pak němčina. V jazyce německém se sice shledává tento typ už od nejstar-

ších dob v poměrně značném množství, ale pravá doba jeho rozkvětu je až jazyk moderní. Příkladů bychom mohli uvésti celé stovky, stačí však několik málo ukázek. Český překlad nám vždy ukáže, jak proti německým kompositům stojí buď jediné slovo nebo sousloví české. *Grossvater* dědeček, *Kleingeld* drobné, *Neujahr* Nový rok, *Vollmond* úplněk, *Schnellzug* rychlík, *Weissbier* světlé pivo, *Weissfisch* bělice, *Eisvogel* ledňáček, *Eisenerz* železná ruda, *Unterrock* spodnička, *Oberrock* svrchník a pod. V němčině však toto tvoření zůstalo prvkem slovotvorným, označují se jím skutečně nové pojmy, a nestalo se prvkem syntaktickým jako ve staré irštině.

Nyní se teprve dostáváme k češtině. Není snad potřebí zdůrazňovat, že lidová čeština komposit tohoto druhu netvoří, vyjma některé zvláštní případy, o kterých jsme se zmínili výše. Řekli jsme však, že i tvoření nových slov i tvoření sousloví má jisté nevýhody a že právě komposita mají být kompromisem, který ruší tyto nevýhody. Jak je tomu v češtině? Lidová čeština zřejmě nemiluje příliš sousloví a hledí se jich všelijak zbavit. Má zde výhodu v tom, že může užívat i expresivních sufixů (na př. *-ák*) a že se nemusí vyhýbat ani slovům citově zabarveným; tak místo *zbytkový statek* se řekne *zbyťák,* místo *vlečný vůz* říkají Pražané *vlečňák,* místo *zubní lékař* slyšíme *zubař,* místo *strojní inženýrství* říkají studenti *strojařina,* místo *Škodovy závody* je běžné *Škodovka.* Ze stejného důvodu vznikla i slova obhrouble znějící, jako *Karlák, Václavák.* Jiným prostředkem je vynechávání jednoho slova (podle okolností je to buď adjektivum nebo substantivum); na př. řekne se *v Městci* místo *v Heřmanově Městci,* bydlí na *Pařížské* (t. j. na Pařížské třídě). Konečně lze sousloví zrušit metonymií; místo *jeti elektrickou drahou* se říká prostě *jeti elektrikou.* Podobně: *studuje na právech, na medicině* a pod.

Rád bych při této příležitosti upozornil na jeden zajímavý zjev. Vzniká-li už sousloví, můžeme pozorovat v češtině tendenci užívat rozlišujícího adjektiva tak, aby se sousloví nemohlo plést s obyčejným volným spojením slov. Zvláště u lidových názvů rostlin bývá na rozlišování voleno často adjektivum s významem obrazným, na př. *psí fialka, vlčí mák; psí, vlčí* zde znamenají obrazně jistou méněcennost. Spojení *vlčí mák* se pro sousloví hodí lépe než spojení *rudý mák,* neboť to lze brát i za volné spojení slov. Podobný zjev se občas projeví i v odborném jazyce; na př. pro sousloví *železový beton* bylo vzato jistě neobvyklé adjektivum *železový* jen ze snahy o rozlišení.

Lidový jazyk si tedy rozřešil a řeší problém sousloví - jednoduché slovo po svém, a jak vidíme, neřeší tento problém téměř nikdy kompositem. Podobně si vede jazyk beletrie a valnou měrou i jazyk básnický. Jinak však je tomu s jazykem odborným. Zde komposita tohoto typu a tohoto původu jsou; není jich sice mnoho, jen několik desítek, ale jsou tu. Můžeme si vyjmenovat nejčastější z nich, na př. *velkoměsto, velkoobchod, velkokříž, maloměsto, maloobchod, drobnomalba, rychlovlak, rychlolis, kovoprůmysl, starověk, středověk, novověk, novomanžel, novotvar, novostavba, dobrozdání, kamenolom, krasobruslení, rovnováha, veselohra, zlozvyk* a pod.

Nemyslím, že by se tato slova byla vyvinula v češtině samostatně. Většina z nich je utvořena přímo překladem z němčiny a jen docela mizivé procento vzniklo bez tohoto vlivu přímým napodobením čes. slov takto tvořených. Nevěřím, že bylo a priori naprosto nezbytné je tvořit, vždyť francouzština, která je zajisté jazykem velmi vypěstěným, obejde se také bez nich. Vznikla napodobením němčiny, ne však bezduchým napodobením neboť je jich v češtině jen několik desítek proti stovkám takových slov v němčině. Vznikla prostě z rozpaků těch, kteří je tvořili. Vidíme, že vznikají velikou většinou tam, kde se nezdálo možné utvořit ani zvláštní jednoduché slovo, ani vhodné, jasné sousloví. V těchto rozpacích se šlo cestou nejmenšího odporu, t. j. přeložilo se doslova německé kompositum. Vinni nebyli ani tak ti, kteří vytvořili tato slova, jako spíše nepříznivé jiné okolnosti. Bylo třeba rychle dohánět v minulém století ono zpoždění ve vývoji, které čeština utrpěla v XVII. a XVIII. století. Při tak rychlém vývoji se často stává, že se mnohé věci prostě přejmou, místo aby se tvořily. Komposita tohoto druhu jsou jistě pro Němce velikou výhodou, kterou jim můžeme závidět (nezapomeňme však, že čeština má zas jiné výhody, které by nám mohli závidět Němci), a není divu, že svedla mnohé tvůrce slov k pouhému napodobení. Můžeme se tedy dívat na tato slova v češtině shovívavě; nemělo by ostatně smyslu je zamítat, když se už vžila. Pochybuji však, že by toto tvoření mohlo znamenat pro češtinu (i třebas jen pro jazyk odborný) nějaké zvláštní obohacení. Můžeme také hned říci proč.

V češtině je mnoho sousloví tvaru adj.+subst. (*střední škola, státní zaměstnanec, přídavné jméno, sociální péče, Nové Město, Německý Brod* a p.), a proto Čech je nucen v přečetných případech rozlišovat mezi souslovím a volným spojením podle usu, podle celkového významu. Je tomu tedy zvyklý a nepůsobí mu

to zvláštních potíží, ba ani tam ne, kde skutečně může nastat dvojsmysl (na př. *vysoká škola* ‚vysoká školní budova', ‚universita, technika'). Komposita typu *velkoměsto* nemají opory v živém jazyce, a proto nemůže býti jejich tvoření volné, řekl bych mechanické, jako je tomu v němčině. A to právě jim bere většinu výhod, které z tohoto tvoření vyplývají pro němčinu. Každé nově utvořené kompositum působí na Čecha, který nezná obdobné slovo německé, zpravidla nepříjemně, ba skoro odpudivě (a nemusí to právě býti purista). Slovo takové musí bojovat o svou existenci, a nemá-li jako pevný odborný termín nucený oběh, těžko se vžívá. Z toho důvodu je také jejich počet v jazyce celkem neveliký. Některá z nich, ač už jsou dosti stará a vžitá, z usu pomalu mizejí. Na př. slovo *rychlovlak* už bylo takřka úplně zatlačeno slovem *rychlík, paroloď* neobstálo v konkurenci se slovem *parník,* místo *parovůz* užíváme raději cizího slova *lokomotiva,* rovněž místo *truchlohra* říkáme raději *tragedie.* Místo *dobrozdání* slyšíme už často *dobré zdání,* místo *staročeština* píší linguisté čím dál tím častěji *stará čeština* (a při tom cítíme rozdíl mezi souslovím *stará čeština* a volným spojením *starobylá čeština*). Nejednou jsem už četl i sousloví *starý, střední a nový věk* (místo *starověk, středověk, novověk).* A tak zbývají jen ta komposita, jež nemají vedle sebe slova jednoduchého a jež nemůže dobře nahradit spojení adjektivum + substantivum. Jsou to komposita již vžitá, na př. *velkoměsto, velkoobchod, rovnováha, velkostatek.*

Není tedy třeba těchto komposit se obávat. Jen komposita *velkoměsto* a *velkostatek* se stala do jisté míry nebezpečnými; stala se předlohou několika zbytečných slov našeho obchodního jazyka, který, zvláště v reklamě, miluje nadsázku. Můžeme tu jmenovat slova *velkokavárna, velkomlýn, velkouzenář,* a dokonce i *velkopodnik, velkotržnice* a *velkofilm.* Jinak je však toto tvoření omezeno stále jen na jednotlivá slova. Jazyk si z nich jistě podrží jen ta, která se osvědčí nezbytnými; ostatní časem pomalu vymizejí. Bylo by však dobře, kdyby si všichni a zvláště odborní pracovníci dobře uvědomili, že při tvoření slov musí vycházet z možností domácího jazyka a že nelze vždy prostě napodobit cizí vzory. Komposita typu *velkoměsto* nejsou v češtině běžná a lze je tvořit jen za výjimečných okolností, kdy skutečně všechny jiné prostředky selhávají. Jde-li o zčeštění nějakého odborného výrazu, je potřebí odpoutat se poněkud od příliš sugestivního vlivu, jakým působí slovo existující v ji-

ném jazyce.*) Jisté je, že odborný jazyk má své zvláštní těžkosti a potřeby, na které nestačí ani běžný jazyk hovorový ani jazyk beletrie, a že velmi často musí hledat své vlastní prostředky vyjadřovací, kterými se někdy odchyluje od běžných typů jazykových. Nesmí se však při tom odcizovat základnímu rázu jazyka, nechce-li se odcizit takto celému národu. I odborný jazyk musí zhruba postupovat tak, jako postupuje jazyk beletrie, zdokonalovat a obohacovat jazyk především zdokonalováním a rozvíjením jeho *vlastních* jazykových prostředků a možností.

O vyslovování českých i cizích vlastních jmen.

Pan profesor K. B. Jirák, ředitel hudebního odboru čs. rozhlasu, poslal nám dopis tak zajímavý a poučný, že jej otiskujeme v plném rozsahu:

Se zájmem četl jsem (jako ostatně čtu se zájmem od začátku celý Váš časopis) článeček uveřejněný v Naší řeči XXI, 1937, 240 pod názvem Vlastní jména, pokud se týkal rozhlasu. Poznal jsem na vlastní kůži, jak na mne působila výslovnost mého vlastního jména „Ká Bé Jirák", když jsem ji dříve slýchal z rozhlasu. Rozhlas nás naučil všímati si více, jaký je rozdíl mezi řečí psanou a mluvenou, i v tak malém úseku, jako jsou vlastní jména. Způsob podpisu je pro každého spisovatele nebo umělce jakousi firmou: majitel firmy chce, aby si obecenstvo zvyklo jejímu určitému znění. Jistě jen proto se odlišuje režisér Vojta Novák od četných Vojtěchů Nováků, skladatel Iša Krejčí (ač jsem mu tuto úpravu křestního jména jako jeho učitel rozmlouval) od četných Františků Krejčích. Vím na př., že básník Klášterský je nedůtklivý na to, když někdo jeho jméno napíše Antonín Klášterský; podpisuje se důsledně Ant. Klášterský. Takováto snaha po odlišení přispěla jistě k rozšíření literární módy z konce 19. století, jakou je hojné vyskytování dvojitých zkratek křestních jmen: F. X. Šalda, F. S. Procházka, J. S. Machar, St. K. Neumann, Jos. B. Foerster atd. Že to byla móda, o tom svědčí, že někteří umělci časem druhé jméno odložili. Málokdo

*) Při této příležitosti bychom se měli zmínit o kompositech, v jejichž první části jsou slova *auto, bio, radio, foto (autosprávkárna, biosměs* [bonbony], *radioposluchač, fotoslužba*) a která se nyní rychle množí v jistém odvětví odborného jazyka. Ale zde je situace poněkud jiná, a proto je lépe věnovat jim zvláštní článek.

na př. dnes ví, že se dirigent Václav Talich psal v svém mládí V. H. (t. j. Hugo!) Talich. Sám jsem té módě propadl také a neodložil jsem ji včas; moje *K. B.* se stalo potom určitou značkou. Hájil jsem ji ještě asi před deseti lety zuřivě proti svému berlínskému nakladateli, který z praktických příčin (pro americké Copyright) chtěl mé jméno vypsati. V rozhlase jsem však pocítil brzo papírovost takových počátečních písmen a začal jsem vymáhati hlášení plných křestních jmen: Karel Boleslav Jirák, Josef Bohuslav Foerster, ovšem i Wolfgang Amadeus Mozart, ba i Daniel François Esprit(!) Auber a j. Dalo trochu práce zvyknout tomu nejen hlasatele, nýbrž i sestavovatele programů, ale podařilo se mi to. Dnes už dokonce většinou i taková komplikovaná jména tiskneme v programech plně vypsaná, abychom předešli omyly. Neboť není lehké pamatovati si na př., že J. F. Halévy se jmenoval Jacques Fromental. A na omyly jsou posluchači i autoři velmi choulostiví. Proč však autoři dávají obecenstvu takové hádanky, že je třeba luštit jen složitým bádáním, jako na př. že básník Neumann se jmenuje Stanislav Kostka? A kolik lidí ještě dnes je přesvědčeno, že Machar se jmenuje Jan Svatopluk! Mea culpa, et ego peccavi.

Při této příležitosti bych se chtěl zmíniti také o věci, o které se ve veřejnosti již často debatovalo: o křestních jménech cizích skladatelů. Po některém počátečním váhání, které vedlo k četným nesrovnalostem, ustálili jsme se v hudebním programu na praxi, že cizí křestní jména ponecháváme v originále. Překlady do češtiny zněly zvláště u jmen románských přímo komicky. Jak by se mohlo hlásit Josef (místo Giuseppe) Verdi, Jakub (m. Giacomo) Puccini, Jáchym (m. Giacchino) Rossini, Čeněk (m. Vincenzo) Bellini? Jak přeložit Claude Debussy? Klaudius? Bylo by hezké psát Mořic (nebo snad Moric) Ravel? Jenže italská a francouzská jména naše posluchače nedráždí. Dráždí je (některé z nich) jména německá: Franz Schubert, Johann Strauss, Georg Friedrich Händel a pod. Je však možné dělati právě u německých jmen výjimku? Snad je nenáležité takové cizí jméno skloňovat, jak nám to leckdy proklouzlo i v programu a jak si to někdy z vlastní hlavy upraví hlasatelé: na př. „Písně Franze Schuberta". Snažím se dosáhnouti toho, aby se taková jména nevyslovovala jinak než v nominativu, ale hlasatelé v pochopitelné nervose z rozličných nepředvídaných situací přehodí nějaké slovo, a již jsou nuceni jméno skladatele skloňovat.

Doufám, že přijmete tento list vlídně jako důkaz toho, že i my v rozhlase, dokonce v hudebním odboru, snažíme se o práv-

nost češtiny. Zavedl jsem po výtce Naší řeči okamžitě označení „koncertní mistryně“ u sl. Cittové v Mor. Ostravě. Slečna ovšem rozřešila spor o toto své koncertní mistrovství radikálněji: vdala se a odešla od nás.

Snad o těch věcech pojednáte v Naší řeči.

*

Rádi vyznáváme, že nás tento dopis p. prof. K. B. Jiráka upřímně potěšil. Vidíme z něho, že se ředitelství hudebního odboru čs. rozhlasu vážně stará také o jazykovou stránku své činnosti, ačkoli sama starost o hudební program je jistě úkol vyžadující úplného soustředění pozornosti. Způsob, kterým hudební odbor odklidil nesnáz se zkratkami křestních jmen, pokládáme za správný. Jednou z jeho výhod je i to, že se plná jména křestní tisknou také v programech, neboť to rovněž vydatně přispívá k šíření správné výslovnosti. Zvlášť poučný je však výklad prof. K. B. Jiráka o zkušenostech, které zažil se zkratkami svého vlastního jména; takových dokladů nebude asi mnoho, a proto je třeba na něj upozornit. Velmi vhod se v něm připomíná, že je rozdíl mezi psanou (papírovou) podobou křestního jména a jeho výslovností; vždyť vyslovovati „Ká Bé Jirák“, „Jé Ef Halévy“ a pod. není vlastně nic jiného, než jako kdybychom vyslovovali na př. „ing O Šourek“ místo „inženýr Otakar Šourek“, „dr E Beneš“ místo „doktor Edvard Beneš“ atd., t. j. nerozlišovali psaný znak od jeho významu.

O tom, jak vyslovovat cizí křestní jména, otiskla NŘ. v 16. a 17. ročníku několik článků v diskusi, již uzavřel Karel Erban (XVII, 1933, 196 n.) ve smyslu úplně shodném se způsobem, pro který se rozhodl prof. Jirák. Přijmeme-li zásadu nepřekládat cizí křestní jména, která si usus dosud nepočeštil, musíme ovšem rozhodnouti otázku, mají-li zůstávat neskloněna, či máme-li je skloňovat jako na př. cizí příjmení; nebylo by totiž dobře možné žádat, aby se jich vždycky užívalo jen v 1. pádu. Domníváme se, že lepší je ten způsob druhý, t. j. cizí křestní jména skloňovat, pokud je to možno. Říkáme i píšeme bez rozpaků na př. „Bílý tesák od Jacka Londona“, „Friedricha Schillera Loupežníci“, „básně Jeana Lahora“ a pod. Bylo by tedy zbytečné bránit, aby se neříkalo také na př. „opery Wolfganga Amadea Mozarta“, „písně Franze Schuberta“, „valčíky Johanna Strausse“, „houslové skladby Fritze Kreislera“ „skladba Maurice (vysl. mórise) Ravela“, „Bohéma od Giacoma Pucciniho“ atd. Že tento způsob není násilím na našem jazyce, ukazuje přirozený usus lidový, neboť i on cizí jména skloňuje beze všeho českým způ-

sobem („dej to Venclovi, mám to od Frice, od Ference, jdu s Johanem, s Hansem“ a pod.).

Mnohá cizí jména se ovšem českému skloňování poddávají jen s obtížemi, a tu potom máme na vybranou: buď skloňovat přes to, anebo neskloňovat vůbec. Na př. francouzské jméno Jacques Offenbach by ve výslovnosti mělo 2. pád „žaka . . .“, psaný patrně *Jacquesa O.* Tvar Jacquese (vysl. žakse n. žakese) není dobře možný a také se ho ani neužívá. Spíše se vyskytne neskloňovaný tvar křestního jména (na př. opera Jacques Offenbacha). Místo „básně Charlese (vysl. šarlse) Baudelaira“ řekne každý patrně „básně Charles Baudelaira“, t. j. jméno křestní nechá neskloněno, anebo snad „básně Charl(es)a (vysl. šarla) Baudelaira“, t. j. skloňuje křestní jméno podle jeho výslovnosti.

A konečně se najdou cizí křestní jména, která se v češtině vůbec nedají skloňovat, na př. „povídky *Guy* de Maupassanta“, „básně Jules Laforgua“ a pod. Ta necháváme prostě neskloněna, stejně jako je tomu u jiných cizích jmen vlastních.

Dr. Jos. Šmahel:

Spojka „krásně" u Klostermanna.

Viděl jsem nedávno film „Pozdní láska“, zpracovaný podle stejnojmenného románu Karla Klostermanna. Rád srovnávám film s románem, a tak jsem se pustil také do čtení tohoto románu Klostermannova. Našel jsem v něm nápadnou syntaktickou zvláštnost ve větách: „. . . není nijak naším úmyslem zkracovati toto dítě nebo souditi se s ním o dědictví, *krásně se nenarodí v manželství*“ (I, 230; cituji podle válečného vydání Vilímkova, nedatovaného jako většina knih Vilímkových do převratu). — „Vy dobře víte, že nejsem . . . z těch, kteří berou pohoršení ze věcí, které . . . . jsou přirozené, *krásně za to nemám,* že je třeba je vynášeti na denní světlo . . .“ (II, 52/53). — „Vaše styky s Náhlovskou . . . týkaly se posud jen vás, a *krásně bych je neschvaloval,* nepříslušelo by mi plésti se do vašich soukromých choutek . . .“ (II, 106). — „Nejsi na hlavu padlý, *krásně ses tu a tam přenáhlil nebo bez rozmyslu jednal . . .*“ (II, 109). — „Nad Miloše nemá , na toho je jako posedlá, *krásně se vedle něho tu a tam i jiný přiživí v její přízni*“ (II, 123/124) atd.

Je na první pohled vidět, že zde příslovce „krásně“ stojí místo připouštěcích spojek „i když, ač(koli), třebaže, kdyby i, i kdy-

by“ a pod., které se do jednotlivých uvedených vět dají dosadit podle své povahy místo nezvyklé spojky „krásně“.

Vznik této druhotné spojky se dá pravdě nejpodobněji vyložit zkrácením delší spojkové vazby „i kdyby nakrásně, třebaže nakrásně“. Je to asi zvláštnost Klostermannova nebo snad i krajová. Nepamatuji se už, že bych byl jinde kromě u Klostermanna tuto zvláštní spojku našel. Klostermann užívá ve větách připouštěcích ovšem vedle spojky *krásně* i běžných spojek jiných.

*

Připouštěcí spojku *krásně* má Klostermann i v jiných svých spisech, na př.: „A přece se staly velký věci a dosud se dějou znamení, který těm věcem svědectví dávají a marný nejsou, krásně (= ačkoli) si je lidi neumějí vyložit,“ prohodila bába. 1909 Mlhy na Blatech 163 (a podob. i jinde v tomto románě). Povídám pořád, žes hodný člověk, krásně tu a tam koho připozabiješ. 1922 Žichovičtí půlpáni 233, a pod. Kott VI. zaznamenal ze Slovanských nár. písní od Čelakovského (II, 12) doklad: „Krásně jsem já dcerka z rodu chudobného, přece chtít nebudu ani si nevezmu mládence každého.“ V materiálu Slovníku jaz. českého (z něho jsou naše příklady čerpány i dále) pak nalézáme i starší doklady literární (pravopis poněkud upravujeme): Kdo by pak ty potažené pravdy pozorně rozvážil, snadno by se domyslil, že i tyto ostatním přiložené pravdy skutečně zaznamenané býti zasluhují, krásně že (v paralelním německém textu stojí *wenn gleich*) jich jiní katechismusů skládatelové nepřipomenuli. 1777 Kniha methodní 1, 95. Ovšemť nic není, co by více přináleželo k podstatě křesťanského náboženství, než pravost Kristového člověčenství; nic však předce méně, krásně že Lutriánci tomu učí, z čehož by se vyvrácení takového a tak potřebného článku vyvésti mohlo těmi důvody. 1778 Wolf-Bossuet, Vyložení o těch věcech, o kterých rozepře jsou, 13. Krásně, že někdo ne podlé pravidel ctnostným jest, proto však předce vážnosti hoden jest; byť by třebas jen z navyklosti, z žádosti následování jiných aneb jiných méně dokonalých příčin mravným a počestným byl. 1781 Kniha ke čtení 2, 20. Krásně že můj oumysl k psaní toliko příběhů protestantských mě váže, za dobré jsem předce uznal někdy dále se pustiti. 1804 Wolf-Bossuet, Příběhy o změnách církví protest. 1, XVIII (v tomto spisku se spojka *krásně že* vyskytuje častěji). Variantu *krásně že* vedle *krásně* lze snadno vyložiti analogií podle dvojice *třeba (třebas) — třebaže.*

Původ této sekundární spojky je snad poněkud jiný, než si představuje dr. Šmahel. Máme totiž staré doklady (z 16. a 17. stol.) vět připouštěcích, v kterých je spojka *kdyby, byť* zesilována příslovcem *krásně,* na př.: Bych pak krásně od něho přemožen a zabit byl, malou z toho škodu míti budeš. Kron. Tur. I, 9. Byť se pak i krásně hříšníci v pekle skrejti mohli, ani tu ještě spasení není. 1611 Faust (vyd. Zíbrt) 57 (a podob. i jinde).*) Hojně příkladů uvádí i Jungmann: Byť pak krásně na chvíli před světem nic neplatil (z Rešelia, 1557). By se byl pak krásně v Athenách narodil (ze Závěty, 1607). Byť krásně chtěli, nemohou (z Veleslavína), atd. Podle zápisků prof. Zubatého a podle Kotta můžeme dodati ještě i doklady z Pavla Skály ze Zhoře: Byť i to krásně v moci jich stálo, tedy...; byť krásně i chtěli. Na nepřátely stavů království českého že opravdově dotírati chce, byť je krásně v Jerusalemě najíti měl, atd. Podobné příklady pak najdeme také v dobách pozdějších: I však můžeme podle našeho způsobu blahoslaveni býti, byť se nám krásně něčehož nedostávalo, co jiní vyššího stavu mívají. 1775 Slabikář 59. Činějí-li to (obyvatelé domu), spokojen jest (hospodář) s nimi, třebas by i každý z nich rozličné náboženství měl; nečinějí-li to, nic mu neprospěje, byť by krásně všickni jednověrci byli. 1844 Kollár, Kázně 2, 254. Byť pak krásně díla jiných mistrův snad zdařilejší a stkvělejší byla: tak blízko mi žádné nestálo jako toto, toto bylo dílo národní. 1848 Kollár, Cestopis 1, 82. Což pak myslíš (praví Dobromilová své dceři), že by si tě ten Jagić byl vzal, kdyby taky krásně byl zůstal? 1895 Kosmák, Potkalo ji štěstí 113. Věřte mi, matko, kdyby Duchač po uplynutí smutku o mne se ucházel, že bych mu dala košem, i kdyby krásně prosil a žádných podmínek mi nekladl. 1896 Podlipská, Dvě nov. 39. Nepočítejte, že vážná nějaká strana proti vůli a přesvědčení celého národa půjde s vámi. Kdyby nejkrásněji chtěla, ví, že by se k blízkým volbám učinila nemožnou. 1932 Dyk, O nár. stát 219. Příklady z usu jsou u Kotta VI. s. v. *krásně.*

Týž smysl mívá ve větách připouštěcích také předložkový výraz *na krásně,* na př. A kdybych na krásně doma nebyl (= und wenn ich auch nicht zu Hause wäre, Jungmann s. v. *krásně*). Také ruce a nohy (zabitého Černohorce) neměly na sobě krvavého znamení, a byť i na krásně, poranění končetin nikdy nebývá Černohorci a Hercegovci smrtelno. 1880 Holeček, Za svob. 3, 133. Kdybych se i na krásně změnila, mému

---

*) Citováno podle excerpt Zubatého.

muži to neprospěje. 1907 Maria, Joh. Radimská 30. Kdyby prý se (Gusta) na krásně dočkal plnoletosti, ani hodinu prý nebude déle při takovém umořujícím povolání. 1910 Šimáček, Max. strýc (Spisy 18, 9), atd.

Tato hojnost dokladů ukazuje, že je ten způsob vyjadřovací v našem jazyce běžný už odedávna. A v takových připouštěcích větách patrně nabylo příslovce *krásně* významu připouštěcího, takže se samo mohlo státi spojkou. Postup tohoto vývoje možno si představiti asi tak, že původně mívalo příslovce *krásně* svůj vlastní význam (= krásným způsobem)*) i ve větách připouštěcích, t. j. že se říkalo na př. byť krásně (nejkrásněji, sebe krásněji) svítilo slunce, byť krásně mluvil a pod. Tento vlastní význam se však časem stíral, takže se mohlo příslovce *krásně* užívat i v takových větách, jaké jsme citovali výše. To stírání významu jistě podporovala okolnost, že příslovce *krásně* vůbec mívá rozličné významy jiné a že se ho v jazyce lidovém zpravidla užívá jinak než ve vlastním významu (podle záznamu v Bartošově Dialektickém slovníku moravském s. v. *krásný* je podle mínění lidu na Žďársku krásná prý jenom P. Maria; ženské jsou jenom pěkné, hezké). Nejčastěji mívá toto příslovce smysl ironický a může se ho tak užít o nejrozličnějších dějích, na př.: „Jakž je? — zmejlila si se, viď?" „Krásně zmejlila!" odpovídala tato (služka vdově) upocené tváře si utírajíc. „Já mám dobré oči." Tyl, S poctivostí nezahyneš (Praž. posel 1846, 230). Ty bys nám byl krásně posvítil s tvým nabídnutím. 1848 Němcová, Nár. bách. 7 (Sp. 6, 251). Vida, to jsem se krásně pochlubila (= nepochlubila)! Havlíček-Gogol, Mrtvé duše (Nár. nov. 1849, 769 d). Ten nádenník mi ten záhon svým kopáním krásně rozrejnil! 1859 Doucha - Shakespeare, Caesar 109. Vy jste krásně drželi slib, který jste mi dali (= nedrželi). 1872 Šmilovský, Kmotr Roz. 146. To bych si krásně posvítil! 1883 Šmilovský, Za ran. červ. 92. „Za tebe stále aby mluvila a jednala matka — a té se krásně odměňuješ!" 1890 Herrmann, U sněd. krámu 3, 89.

Význam nepůvodní, otřelý, ale bez ironického zabarvení má příslovce *krásně* na př. v těchto větách: Krásně za mne u pánů mazal (otec za syna), ale jeho to nebolí, má čím. 1868 Světlá, Kříž u pot. 91. Jak by byla jiná žena zprávu sousedovu přijala? Ta by byla krásně spustila! 1868 Světlá, Kříž u pot. 236. Moje lože stůl se jmenovalo, s něhožto jsem při každém obrácení se nejkrásněji spadnouti mohl. 1843 Paleček 9, 34: To bych

---

*) Anebo snad „docela zřejmě, tak, že to každý může vidět", jak vykládal J. Zubatý v NŘ. VI, 1922, 141 n.

pěkně krásně seděl u kamen. 1895 Rais, Lopota (Sp. 8, 7). Náběh k významu připouštěcímu je pak už v těchto případech: Krásně (k tomu poznámka autorova: „v obecné mluvě tolik co: arci, pravda atd.“) — pijou druzí také — ti dají ale aspoň pokoj, když přijdou domů nasmoleni: náš však dělá dycky melu, že nemáme dětí. 1895 Kosmák, Ženit. 263. Krásně di si — pro mne a za mne si jdi. F. Bartoš v Dial. slov. moravském s. v. *krásně* (z Třeště). V jižních Čechách se podle zprávy doc. dr. Oberpfalcra užívá příslovce *krásně* ve smyslu odmítavém: Krásně co je mi do toho (asi = a vůbec co je mi do toho)! Krásně co ti to tady vykládám! a pod.

O zeměpisném rozšíření příslovce *krásně* s významem spojky připouštěcí nemůžeme zatím říci nic určitého; podle některých známek se zdá, že žije tento usus hlavně anebo snad jen v jižních Čechách. Snad by nám o tom mohli podati naši čtenáři bližší zprávy. *r.*

Ing. E. Prandstetter:

Čtení matematických značek a výrazů.

III.

Čtení zlomků. Dělení naznačujeme kromě znaku dvojtečky také zlomkovou čarou, která je obyčejně vodorovná a jen zřídka kdy šikmá. Výraz nad zlomkovou čarou se nazývá čitatel, výraz pod ní jmenovatel. Čitatelem i jmenovatelem může býti ovšem jakýkoliv výraz jednoduchý nebo složitý (na př. číslo zvláštní, mnohočlen, zlomek a pod.).

Zlomkovou čáru čteme nejčastěji *lomeno,* při čemž jmenovatele čteme v sedmém pádu, nebo ji čteme *podle* a jmenovatele pak v druhém pádu. V běžném počítání zkracujeme poslední čtení na pouhé *dle.* Zřídka čteme zlomkovou čáru *děleno,* ponechávajíce toto čtení téměř výhradně pro znak dělení naznačený dvojtečkou.

Nejprve probereme čtení zlomků, které mají v čitateli i ve jmenovateli jen zvláštní číslo celé nebo desetinné. Zde nastávají některé případy, při kterých se výše uvedeného čtení neužívá. Jsou to zejména jednoduché zlomky, kde čitatel i jmenovatel jsou čísla jednociferná nebo dvojciferná. Tak na př. zlomek $\frac{1}{2}$ čteme „jedna polovina“, $\frac{1}{3}$ „jedna třetina“, atp. Je-li čitatel číslo celé a větší než jedna, čte se číslo ve jmenovateli v prvním nebo druhém pádu množného čísla. Jmenovatel se čte v prvním

pádu, je-li v čitateli číslo 2, 3, 4 nebo číslo končící některou z těchto tří číslic a vyslovované v stejném pořadu číslic (na př. číslo 34 čtené „třicet čtyři", a ne „čtyřiatřicet"), kromě čísel 12, 13 a 14. Čteme tedy zlomek $\frac{4}{5}$ „čtyři pětiny", $\frac{23}{8}$ „dvacet tři osminy" atp.

Ve všech ostatních případech se čte jmenovatel v druhém pádu množného čísla. Na př. zlomek $\frac{7}{9}$ čteme „sedm devítin", $\frac{12}{20}$ „dvanáct dvacetin", $\frac{23}{8}$ „třiadvacet osmin", $\frac{26}{15}$ „dvacet šest (nebo šestadvacet) patnáctin" atd.

Jmenovatel dvojciferný (a někdy i trojciferný) se čte tak, že desítky a jednotky jsou vyjádřeny jedním slovem. Na př. zlomek $\frac{18}{25}$ čteme „osmnáct pětadvacetin", $\frac{9}{32}$ „devět dvaatřicetin", $\frac{22}{144}$ „dvaadvacet stočtyřiačtyřicetin" (méně často „dvacet dvě stočtyřiačtyřicetiny") atd.

Se zřetelem na to, že čtení několikaciferných čísel tímto způsobem je nesnadné, čteme takto obyčejně jen zlomky, jejichž čitatel i jmenovatel je nejvýše dvojciferný. Zlomky s čitatelem a zejména jmenovatelem několikaciferným čteme raději tak, že po přečtení čitatele připojíme *lomeno, podle* nebo *dle* a jmenovatele čteme v příslušném pádu. Tak na př. zlomek $\frac{68}{356}$ čteme „šedesát osm lomeno třemi sty padesáti šesti" nebo „šedesát osm podle (dle) tří set padesáti šesti". Někdy se čte jmenovatel tak, že se nejvyšší řádová číslice čte v prvním pádu, ostatní v příslušném pádu; hořejší zlomek by se v tomto případě četl „. . . tři sta padesáti šesti".

Je-li v čitateli nebo ve jmenovateli nebo v obou desetinné číslo, užíváme čtení *lomeno, podle* nebo *dle*. Jmenovatele čteme buď celého v příslušném pádu nebo — zejména má-li desetinné číslo několik desetinných míst — čteme jen jeho začátek v příslušném pádu a ostatek v prvním pádu. Zlomek $\frac{3{\cdot}48}{5{\cdot}63}$ čteme zpravidla „tři celé, čtyřicet osm [setin] lomeno pěti celými, šedesáti třemi [setinami]", někdy také „. . . lomeno pěti celými, šedesát tři [setiny]". Zlomek $\frac{0{\cdot}74865}{1{.}03459}$ však čteme jen „žádná celá, sedmdesát čtyři, osm set šedesát pět lomeno jednou celou (podle, dle jedné celé), nula, třicet čtyři, padesát devět". Někdy se dokonce celý jmenovatel, zvláště je-li delší, čte v 1. pádě. Desetinná čísla sama můžeme ovšem čísti i jinak, podle vysvětlení podaného v části o čtení desetinných čísel.

Zlomek složený čteme tak, že hlavní zlomkovou čáru čteme *lomeno* a zlomek v čitateli nebo ve jmenovateli některým z výše uvedených způsobů. Na př. $\frac{\frac{2}{3}}{5}$ čteme „dvě třetiny lomeny (lomeno) pěti“, $\frac{3}{\frac{7}{8}}$ „tři lomeny (lomeno) sedmi osminami“, $\frac{\frac{6}{7}}{\frac{3}{4}}$ „šest sedmin lomeno třemi čtvrtinami“, atp. Čteme-li zlomkovou čáru čitatele nebo jmenovatele stejně jako hlavní zlomkovou čáru, t. j. *lomeno,* čteme hlavní zlomkovou čáru s větším důrazem nebo zvýšeným hlasem. Čtení *podle* nebo *dle* pro hlavní zlomkovou čáru není tak časté jako čtení *lomeno.*

Jednoduché zlomky čteme někdy způsobem prve uvedeným, t. j. *lomeno, podle, dle,* nejčastěji však tu bývá čtení *dle,* neboť je nejstručnější. Na př. můžeme též čísti „tři dle čtyř“, což je ještě kratší než čtení „tři čtvrtiny“.

Je-li čitatel nebo jmenovatel obecné číslo jednoduchého tvaru, čteme obyčejně *lomeno, podle* nebo stručněji *dle.* Na př. zlomek $\frac{a}{b}$ čteme „á dle bé“ (nejčastěji) nebo „á lomeno bé“, „á podle bé“. Je-li ve jmenovateli součin čísla zvláštního a obecného, čte se číslo zvláštní v příslušném pádu. Na př. zlomek $\frac{m}{2n}$ čteme „em dle dvou en“, „em lomeno dvěma en“. Čtení zvláštního čísla v prvním pádu je nesprávné.

Je-li ve jmenovateli mnohočlen, čte se kromě začátku zpravidla celý v prvním pádu. Na př. zlomek $\frac{8x^2 - 6x - 35}{2x - 5}$ čteme „osm iks na druhou méně šest iks méně třicet pět — lomeno — dvěma iks méně pět“. I zde, zvláště je-li pod zlomkovou čarou výraz složitější, čte se často celý jmenovatel v 1. pádě. Tak na př. zlomek $\frac{x^2}{3\sqrt{a^2 - x^2}}$ čteme „iks na druhou lomeno — třikrát odmocnina — á na druhou méně iks na druhou“ atp.

Složitější zlomek ohlašujeme obyčejně slovem „zlomek“, zvláště při diktování, aby pisatel nejdříve napsal zlomkovou čáru. Na př. výraz $6x^2 + \frac{2x + 3}{4x - 1}$ čteme „šest iks na druhou plus zlomek — dvě iks plus tři — lomeno — čtyřmi iks minus jedna“. Čtení „zlomek“ lze nahraditi delší pomlčkou. Hořejší výraz bychom pak čtli „šest iks na druhou — plus — — dvě iks plus tři — lomeno — čtyřmi iks minus jedna“. V některých případech, zejména je-li čitatel nebo jmenovatel výraz velmi složitý nebo dlouhý, přidáváme po slově *zlomek* slova *v čitateli je . . . . ,* a po přečtení čitatele připojujeme *ve jmenovateli je . . .* Tím je osobě

píšící předem naznačeno, že čitatel nebo jmenovatel bude výraz delší (na př. mnohočlen) nebo složitý (na př. součin mocnin a odmocnin).

Čtení čísla smíšeného. Smíšené číslo se skládá z čísla celého a ze zlomku pravého těsně k němu připojeného. Takové číslo však neznačí součin celého čísla a zlomku stojícího vedle něho, nýbrž vyjadřuje součet čísla celého a připojeného zlomku. Je to vlastně součet dvou čísel, v kterém je vynechán znak sčítání a nahrazen těsným spojením obou čísel. Číslo smíšené se čte tak, jako kdyby znak sčítání byl napsán, t. j. číslo celé se při čtení spojuje se zlomkem slovem *a*. Na př. číslo $1\frac{3}{4}$ čteme „jedna a tři čtvrtiny", $6\frac{2}{5}$ čteme „šest a dvě pětiny", atp. Číslo celé se nikdy se zlomkem nespojuje slovem *plus*. neboť v tomto případě bychom měli představu součtu dvou čísel i se znakem sčítání.

Čtení mocnin. Mocnina je výraz skládající se z mocněnce, t. j. čísla, které má býti umocněno, a z mocnitele, t. j. čísla, kterým mocníme. Výkon mocnění se naznačuje napsáním mocnitele nahoru vpravo od mocněnce. Mocněnec i mocnitel mohou ovšem zase býti výrazy více nebo méně složité. Po přečtení mocněnce se připojuje předložka *na*, kterou se při čtení početního výkonu naznačuje výkon mocnění, a doplňuje se vyslovením mocnitele ve čtvrtém pádu. Při čtení mocnin je však od normálního, právě uvedeného čtení více odchylek než při čtení početních výkonů dosud popsaných, a proto probereme jednotlivé případy podrobněji, postupujíce od jednoduchých k složitějším.

Je-li mocnitel zvláštní číslo celé, čte se jako řadová číslovka. Na př. 3^2 se čte „tři na druhou", 5^3 se čte „pět na třetí", a^9 se čte „á na devátou" atd. Přízvuk se klade ovšem na předložku *na*; není správné přenášeti jej na první slabiku mocnitele. Je-li mocněnec číslo obecné, vyznačené jediným písmenem, vyjadřuje se mocnitel někdy pouhou číslovkou řadovou v 1. pádě středního rodu. Tak na př. x^2 můžeme čísti „iks na druhou" nebo „iks druhé", m^3 „em na třetí" nebo „em třetí", atp.

Mocnitel 1 se nepíše a zřídka kdy se vyslovuje. Jedině na otázku „na kolikátou?" — na př. když osoba píšící nebo poslouchající má za to, že číslo, které slyšela, je mocninou, jehož mocnitele přeslechla — můžeme odpověděti „na prvou".

Je-li mocnitel 2, přistupuje ke čtením *na druhou* nebo *druhé* ještě čtení *na kvadrát* nebo *kvadrát*. Obou těchto čtení by však bylo lépe neužívati vůbec. Je-li mocnitel 0, čte se *na nultou;* čtení *nulté* je sice možné, ale je řídké.

Je-li mocnitel číslo obecné vyjádřené jediným písmenem, čte se na způsob řadové číslovky, t. j. připojuje se k němu přípona *-tou* (po předložce *na*) nebo *-té* (bez předložky). Na př. 6^n čteme „šest na entou", b^x čteme buď „bé na ikstou", nebo „bé iksté", atd. Přízvuk má ovšem zůstati na předložce *na*, ale někdy se posunuje na první slabiku mocnitele; tímto posunutím přízvuku se chce jasněji vyznačiti mocnitel a zabrániti omylu při čtení. Mělo by se však omeziti jen na ty případy, kde by s přízvukem na předložce *na* skutečně mohlo dojíti k omylu, a těch je jistě málo (na př. při mocniteli *h*, kde by při čtení s přízvukem na předložce *na* mohlo dojíti k záměně s mocnitelem *a*, neboť čtení „na hátou" zní podobně jako „na átou").

Mocnitel vyjádřený jediným písmenem latinské abecedy se někdy čte jako jméno příslušného písmena, t. j. jako substantivum ve čtvrtém pádu. To je zejména tehdy, chceme-li mocnitele zvláště zdůrazniti, na př. následují-li za sebou mocnitelé *m* a *n*, mezi nimiž by mohlo při nejasném vyslovování dojíti k záměně. Lze pochopiti, že se přízvuk v tomto případě posunuje na mocnitele častěji než kde jinde, neboť k tomu vede snaha zdůrazniti právě mocnitele samého.

Je-li mocnitelem písmeno z řecké abecedy, čte se jménem toho písmena. Na př. x^α čteme jen „iks na alfa" a ne „iks na alftou". Přízvuk se posunuje zpravidla na první slabiku názvu řeckého písmene.

Je-li mocnitel součin čísla zvláštního a obecného, čteme zvláštní číslo jako číslovku základní s předložkou *na*, číslo obecné nejčastěji čteme prostě tak, jak se nazývá, řidčeji je vyslovujeme v podobě řadové číslovky, t. j. s příponou *-té, tých*. Předložka *na* se nevynechává a přízvuk se s ní neposouvá. Čteme tedy na př. a^{2x} „á na dvě iks" nebo „á na dvě ikstě", atd.

Je-li mocnitel mnohočlen, čte se celý jako číslovka základní s předložkou *na*. Přízvuk se posouvá s předložky na první slabiku mnohočlenu, neboť takovou mocninu čteme tak, že po předložce *na* děláme pomlčku a čteme celý mnohočlen zvlášť, jako kdyby předložka *na* k němu nepatřila. Výjimku činí dvojčlen (v mocniteli), v kterém první člen je číslo obecné nebo součin čísla zvláštního a obecného a druhý člen číslo obecné nebo zvláštní. Je-li první člen součin čísla zvláštního a obecného a druhý člen číslo zvláštní nebo obecné, čte se dvojčlen buď celý v podobě číslovek základních (t. j. oba členy bez přípony *-té* n. *-tých*), anebo první člen bez přípony a druhý člen s příponou *-tou*, je-li to číslo obecné, nebo jako řadová číslovka, je-li to číslo zvláštní. Na př. x^{2m+3} čteme buď „iks na dvě em plus

tři“ nebo „iks na dvě em plus třetí“; podobně y^{3a+b} čteme „ypsilon na tři á plus bé“ nebo „. . . plus bétou“. Přízvuk se klade na předložku a bývá o něco silnější než jinde. Po přečtení mocněnce se dělá krátká pomlčka a mocnitel i s předložkou *na* se přečte plynule v celku. Tím se velmi zvětší jasnost čtení, neboť při plynulém, nerozděleném čtení mocniny, při kterém se oba členy v mocniteli čtou bez přípony, mohla by vzniknouti představa výrazu, v kterém by mocněnec byl umocněn jen na první člen původního dvojčlenu a druhý člen by se prostě přičítal. Lépe se to znázorní příkladem. Výrazu x^{2m+3} by se při špatném čtení mohlo rozuměti také tak, jako kdyby byl napsán $x^{2m} + 3$; správné čtení výrazu prvního je „iks — na dvě em plus tři“, kdežto druhý výraz bychom čtli „iks na dvě em — plus tři“. Čtením s číslovkou řadovou se této záměně snadno zabrání a nevadí při něm ani vynechání pomlček. Výraz $x^{2m} + 3$ čtený „iks na dvě emté plus tři“ je dostatečně zřetelný i bez pomlček. Je-li první člen číslo obecné (vyjádřené jediným písmenem) a druhý člen podobné číslo obecné nebo číslo zvláštní, čte se mocnitel stejně jako v předchozím případě kromě toho, že se přízvuk s předložky posunuje na první slabiku mocnitele (t. j. na první slabiku prvního členu v mocniteli). Zároveň s posunutím přízvuku se předložka *na* odděluje od mocnitele a přiklání se při čtení k mocněnci. Čtení vypadá takto (s naznačenými pomlčkami): x^{m+n} se čte „iks na — em plus entou“ nebo „iks na — em plus en“. Výraz $x^m + n$ by se správně četl „iks na emtou — plus en“. Poněvadž mnohočlen po úpravě nikdy nezačíná číslem zvláštním, netřeba o čtení takového případu uvažovati. Mnohočlen o více než dvou členech lze čísti také tak, že poslední člen čteme s příponou *-tou* (je-li to číslo obecné) nebo jako řadovou číslovku (je-li to číslo zvláštní), ale děje se tak zřídka, protože čím větší je počet členů v mnohočlenu, tím menší je výhoda plynoucí z tohoto čtení.

Je-li mocnitel výraz složený, čte se celý v podobě číslovek základních (bez přípony *-tou*). Náleží sem případy, kde mocnitel je číslo desetinné, zlomek, součin několika čísel obecných atp. Přízvuk se zpravidla přesunuje na první slabiku mocnitele. Výjimku činí případ, kdy je mocnitel zlomek, jehož čitatel je celé číslo jednotkového řádu a jmenovatel celé číslo nejvýše desítkového řádu. Na př. $a^{\frac{2}{3}}$ čteme „á na dvě třetiny“ s přízvukem na předložce *na*. Vyslovuje-li se čitatel dvojslabičně, přechází

někdy přízvuk na první slabiku čitatele (v mocniteli). Na př. $x^{\frac{7}{8}}$ se čte „iks na sedm osmin“, s přízvukem spíše na slabice *se* než na předložce *na*. Je-li mocnitel číslo desetinné a počet desetinných míst větší, čte se mocnitel některým ze způsobů uvedených v části o čtení desetinného čísla. Na př. $x^{1{\cdot}3}$ čteme „iks na jednu celou tři desetiny“, $y^{0{\cdot}25}$ čteme „ypsilon na žádnou celou dvacet pět setin“, ale $x^{3{\cdot}47856}$ čteme „iks na tři celé, čtyřicet sedm, osm set padesát šest“. Přízvuk tu kolísá, ale mohl a měl by se klásti jen na předložku *na*. V složitých případech je nutno dbáti správného čtení, t. j. takového, aby představa výrazu byla určitá a jediná. Na př. c^{xy} čteme „cé na iks ypsilon“; čtení „cé na iks krát ypsilon“ by značilo výraz $c^x \cdot y$. Není možno probírati zde více příkladů; konečně jsou to zase jen kombinace rozličných případů zde už uvedených.

Je-li mocnitel sám mocninou, čteme při jednoduchých mocnitelích jen druhého mocnitele jako řadovou číslovku. Na př. c^{x^y} čteme „cé na iks na ypsilontou“. Čtení „cé na ikstou — na ypsilontou“ by značilo výraz $(c^x)^y$. V prvním případě se čtení zlepší pomlčkou mezi slovy *na* a *iks*. Přízvuk se zpravidla posunuje s předložek na první následující slabiku.

Je-li mocnina sama umocněna, připojujeme po přečtení první mocniny (t. j. základního mocněnce a mocnitele) výraz *to celé na* a druhého mocnitele čteme některým z výše udaných způsobů. Výraz „to celé“ lze zase nahraditi vhodnou pomlčkou. Na př. výraz $(x^m)^n$ čteme „iks na emtou, to celé na entou“, nebo „iks na emtou — na entou“. Poněvadž první mocnění je uzavřeno do závorek, říkáme někdy *v závorkách* nebo *v závorce* místo *to celé.*

Je-li mocnitel (u mnohočlenu první jeho člen) záporný, čteme „. . . na méně“ nebo „. . . na minus“ s přízvukem posunutým s předložky na slabiku *mé* nebo *mi*. Přízvuk se posouvá proto, že je třeba zvláště zdůrazniti, že mocnitel je záporný. Na př. a^{-3} čteme „á na méně třetí“, x^{-2a+3b} čteme „iks na — minus dvě á plus tři bé“, atd.

Doposud jsme mluvili o mocněnci vyjádřeném jednoduchým výrazem. Je-li mocněnec výraz složitý, čteme nejprve celého mocněnce a spojujeme jej s mocnitelem opět buď slovy *to celé, v závorce* (*v závorkách*), nebo pomlčkami. Na př. výraz $(a+b)^2$ čteme buď „á plus bé, to celé na druhou“ nebo „á plus bé, v závorce na druhou“, anebo — a to nejčastěji — „á plus bé — na

druhou". Záměně s výrazem $a + b^2$ je tím dostatečně zabráněno, nehledíc k tomu, že se poslední výraz čte buď „á plus — bé na druhou", nebo „á plus bé druhé". Zde právě s výhodou čteme mocnitele jako řadovou číslovku bez předložky *na*. Mocninu zlomku bychom čtli podobně jako předchozí příklad; na př. $\left(\frac{x}{y}\right)^3$ „iks dle ypsilon — na třetí". Čtení „iks dle — ypsilon na třetí" by ovšem značilo výraz $\frac{x}{y^3}$. Máme-li součin dvou čísel, z nichž první činitel je lineární (t. j. v první mocnině) a druhý je libovolnou mocninou obecného čísla, čteme celý výraz plynule a neděláme pomlčku mezi předložkou *na* a první slabikou čteného mocnitele (druhého činitele). Tak na př. ax^2 čteme „á iks na druhou"; čtení „á iks — na druhou" by značilo výraz $(ax)^2$. Čtení „á iks druhé" značí jen prvý výraz (ax^2), podobně jako delší, ale méně běžné čtení „á kráte iks na druhou". Podobně čteme (t. j. plynule) součin několika čísel, z nichž některá jsou mocninami. Na př. výraz $3a^2bx^3y^5$ čteme „tři á na druhou bé iks na třetí ypsilon na pátou" nebo „tři á druhé bé iks třetí ypsilon páté".

Ve velmi složitých případech, kde by dosavadní způsoby nezaručily, že poslouchající osoba bude míti správnou představu o příslušném výrazu, ohlašujeme mocninu napřed slovem *mocnina* a po krátké pomlčce pokračujeme slovy *mocněnec je . . . mocnitel je . . . .*

Čtení odmocnin. Odmocňování se při psaní naznačuje znakem zvaným odmocnítko, jistě každému dobře známým. Odmocninu čteme obyčejně tak, že nejprve čteme odmocnitele, připojíme k tomu *odmocnina z . . .* nebo *odmocnina* a vyslovíme výraz pod odmocnítkem v druhém pádu. Je-li výraz pod odmocnítkem složitý, čteme jej v prvním pádu.

Je-li odmocnitel zvláštní číslo celé, čteme jej jako číslovku řadovou. Na př. $\sqrt[3]{x}$ čteme „třetí odmocnina [z] iks". Odmocnitel 2 se nikdy nepíše, ale takovou odmocninu čteme často „druhá odmocnina [z] . . .", zejména vyskytují-li se v textu odmocniny s různými odmocniteli. Prosté čtení „odmocnina [z] . . . ." znamená vždy jen druhou odmocninu.

Je-li odmocnitel číslo obecné vyjádřené jediným písmenem, čteme jej — podobně jako mocnitele — s příponou *-tá*. Na př. $\sqrt[n]{ax^3}$ čteme „entá odmocnina [z] á iks třetí". Řecká písmena se v odmocniteli nevyskytují a není třeba o takovém čtení uvažovati. Ostatně každou odmocninu lze převésti na mocninu s lomeným mocnitelem a čísti ji podle výkladu o čtení mocnin.

Je-li odmocnitel dvojčlen, je čtení obdobné s případem, kde je dvojčlen v mocniteli. Na př. $\sqrt[m+n]{ax^2+bx+c}$ čteme „em plus entá odmocnina [z] á iks na druhou plus bé iks plus cé". Převedeme-li tento výraz na mocninu s lomeným mocnitelem $(ax^2+bx+c)^{\frac{1}{m+n}}$ čteme jej „á iks na druhou plus bé iks plus cé — — na jedna dle — em plus en" nebo některým jiným způsobem.

Složitější odmocnitelé se vyskytují zřídka kdy, neboť takové výrazy se píší nejčastěji jako mocniny s lomenými mocniteli. Vyskytne-li se však takový odmocnitel přece, pomáháme si čtením sice delším, ale zato úplně jasným, t. j. čteme *odmocnina - odmocnitel je ..., pod odmocnítkem je ...,* tedy podobně jako při složité mocnině.

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

(NŘ. XXII, 1938, 16 n.)

Passionál, pašije, pase.

Slovo *passio* — jak vykládá profesor istanbulské university Erich Auerbach v Neuphilologische Mitteilungen 38, 1937, 218 - 221 — je slovo lidově latinské, které znamenalo (jsouc jako adj. *passivní* odvozeninou slovesa *pati,* trpěti)

1. *tělesné utrpení, chorobu.* V tomto smyslu najdeme latinské *passio* na příklad i u Klareta, Glossář 1682; český překlad je *trpenie.*

2. Už církevní Otcové a sv. Jeronym ve Vulgátě užívají tohoto slova o *utrpení Krista a mučedníků.* Legendy, obracející svou pozornost především k trpitelské stránce života světců, jmenovaly se *passio* („Passio sancti Venceslai et sanctae Ludmilae, aviae eius" jmenuje se kronika Křišťanova); sbírka legend je pak *Passionál,* jméno dobře známé z literatury staročeské.

3. Jméno toto se přirozeně přenášelo i na svátky a obřady připomínající utrpení Kristovo; 5. neděle postní se jmenuje „dominica passionis" (u Klareta, v. 2401 *passio,* mučenie). *Pašije* je pak čtení biblických vypravování o utrpení Kristovu.

4. V XIII. stol. dal sv. Tomáš Akvinský slovu *passio* význam filosofický; přeložil jím aristotelovské *πάθος,* afekt.

5. V italštině se *passione,* vášeň (srov. v hudbě *appassionato,* vášnivě; podle toho Beethovenova sonáta f-moll „Appassionata“) specialisovalo na jednotlivé afekty, u podantovských básníků na lásku, u Boccaccia na lásku smyslnou.

6. Ve francouzské šlechtické společnosti XVII. st. se stalo *passion* velmi oblíbeným slovem, označujícím velká hnutí lidské duše, vášnivé záliby. U nás žije toto francouzské slovo v hovorovém obratu „míti pasi pro něco“ s oslabeným významem záliby. V slovenštině je „mať pasiu“ dosti běžné.

Rudé a Černé moře.

Jména těchto moří se obyčejně vykládají z jejich skutečných vlastností (červených korálů, červených řas, barvy vody atp.).

G. Kisch v Zeitschrift für Mundartforschung 13, 1937, 82 vrací se však k výkladu de Saussurovu (jak mě upozorňuje prof. Hujer) a Hirtovu, že jména tato nijak nesouvisí s přirozenou barvou jmenovaných vod. V asijských řečech se totiž jmény barev označují světové strany. V čínštině „černý“ znamená „sever“ (protože tam vládne černá noc), „rudý“ „jih“ (protože tam vládne rudé polední slunce); východ je zelený nebo žlutý, západ bílý. Že podobné bylo pojmenování světových stran i v Přední Asii, ukazuje místo ze Starého zákona (proroctví proroka Zachariáše, kap. 6, 2), kde „čtyři větrové nebeští“ jsou alegorisováni spřeženími, v nichž jsou „koni ryzí, vraní, bílí a strakatí“. Podle toho by *Černé moře* znamenalo „moře severní“, *Rudé moře* pak „moře jižní“. Kisch se dokonce domnívá, že *Žluté moře* je „moře východní“.

Újezd.

Často v jevech a jménech zdánlivě úplně všedních najdeme stopy dávného duševního života, reflexy předsudků a pověr. Případy takové však lehko svádívají k hledání složitých výkladů i tam, kde je nasnadě vysvětlení mnohem jednodušší. Platí to jistě o článku dr. Wolf. Paxa „Der magische Kreis im Spiegel der Sprache“, otištěném ve Forschungen und Fortschritte 13, 1937, seš. 32. Hledá se tam totiž i v místním jméně *Újezd* „apotropäisch wirkender Segensumgang“ (zažehnávací obchůzka), třeba se připouští, že význam „kruhu“ ležel především „in der Überwältigung und Besitzergreifung des von ihm eingeschlossenen Gegenstandes“ („v překonání a zmocnění se ohraničeného jím předmětu“).

Vskutku však mělo objíždění hranic, od něhož *Újezdy* dostaly své jméno, podnět velmi střízlivý: nový pán se musil do-

konale seznámiti s hranicemi svého území, aby neporušoval práva sousedů a naopak zase mohl hájiti svůj majetek proti nim. Proto se obcházely nebo objížděly hranice, a to za účasti sousedů. Že šlo při tom zpravidla o čáru uzavřenou, je jev sekundární a vyplývá z povahy věci samé. Tam, kde část hranic byla nepochybná (státní hranice, vysoká horstva, velké toky), tam na objetí „v kruhu" nijak nelpěli.

Čamara. Čamara, kabát zapínaný na šňůrky, část někdejšího vlasteneckého kroje (PS.), byla i se jménem přejata od Poláků; Kott I, 154 vykládá podle Bartoše: „*czamara* polsky, kabát polského střihu". Polští etymologové vyvozují ono slovo obyčejně z italského *zimarra* (Brückner, Słownik etymologiczny 72). Ale J. Morawski v časopise Język polski XXII, 1937, 131 pokládá za přímý pramen toho polského slova španělské *chamarra* (čti čamara), vlněná sukně, odvozené z arabského *sammur*, kožich.

Su navalené jako kanón. Úsloví toto s významem „opilý na mol" cituje z Al. Mrštíka Příruční slovník II, 45. Není to ovšem jen moravský výraz; stejně se říká i v slovenštině (A. P. Záturecký, Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví 72) a Iorgu Iordan v časopise „Archivum romanicum" XXI, 1937, 235 (v článku „Notes de lexicologie roumaine") podává paralelu rumunskou s velmi zajímavým vývojem významovým. Rumunské *beat tun* (*beat,* opilý; *tun,* dělo) změnilo se v době předválečné v *beat crup.* Vykládáme to podle Schwobova pravidla, že nabude-li jedno slovo ve zvláštní mluvě metaforického významu, mohou téhož významu nabýti i jeho synonyma (Oberpfalcer, Jazykozpyt 30). A *crup* bylo pro předválečné Rumunsko, jemuž Kruppova firma dodávala všechnu výzbroj, synonymem slova *tun.* Časem se však na význam toho slova zapomnělo, takže se dnes říká i *beat grup.*

Autor se pokouší vyložit *beat tun* z *beat crita* (krice), opilý jako ocel. Opilec prý nic necítí, jako necítí ocel; a dělo je typickým výrobkem z oceli. To je výklad málo podobný pravdě; už proto, že u nás máme „opilý jako kanon", aniž říkáme „opilý jako ocel". Při výrazech tak silně afektivních, jako jsou výrazy pro opilost, je ovšem těžko zjistiti, na jaké metafoře se zakládá to neb ono pojmenování.

Kublati se, kbel, pol. kubek, pohár. Er. Berneker probírá v svém etymologickém slovníku tato slova pod třemi zvláštními hesly.

a) *kublati se,* párati se, liknavě dělati; *vykublati,* vycvičiti; *vykublati se,* zotaviti se, odvozuje z praslovanského *koblo,* jehož základním významem je „hnízdo, pelech" a jež je příbuzné asi s latinským *cubare,* ležeti (pocházejí z něho slova *inkubace* a *konkubina,* souložnice);

b) *kbel, kbelík* je všeslovanské přejetí z latinského *cupella* přes starohornoněmecké (nedoložené) *kubil;*

c) polské *kubek,* ruské *kubok,* dolnolužické *kub,* pohár, souvisí asi s latinským *cupa,* káď, bečka (Slavisches etymol. Wörterbuch 598, 658, 636).

Franc. Sławski v časopise Język polski XXII, 1937, 140—143 pokouší se všechny ty tři skupiny spojit a vyvodit je z jednoho pramene. Ten nachází v praindoevropském kořeni *koub-,* označujícím vypuklost nebo prohlubeninu (Walde, Vergleichendes Wörterbuch I, 374). V praslovanštině ide. *koub-* dalo *kub-* a z něho deminutivní příponou *-ek* vzniklo (c) *kubek.* Z praindoevropské varianty kořene, v níž za *ou* bylo *u* (z něho je slovanský tvrdý jer), vzniklo (b) slovo *kbel* (s augmentativním *-el,* jaké máme i v slovech *uzel, sysel, uhel*), z praslovanské pak varianty s nosovým *o* příponou *-'lo* (je i v slově *peklo*) vzniklo *kob'lo* a z toho *kublo.* — Významový vývoj vykládá autor takto: z představy „něco vypuklého, prohloubeného", která je v kořeni, lze vyvoditi jednak představu nádoby, jednak představu zvířecího pelechu, a odtud lze lehko vysvětliti významy další.

Zip. Zip je druh uzávěry, který došel v poslední době velké obliby. Nacházíme jej na dámských kabelkách, na šatech, přezuvkách, školních pouzdrech i jinde. Jsou to dvě řady zoubků na ohebném podkladě, které se spínají a rozpínají smýkáním pohyblivého článku. Pojmenování *zip* je anglického původu. V angličtině se objevuje po prvé r. 1927, a to ve formě *zip-fastener,* spinadlo „zip". *Zip* je onomatopoické slovo napodobující zvuk, který vzniká při smýkání článku. Užívá se ho v angličtině na označení ostrého, svištivého zvuku, jaký vydává letící kulka, trhané plátno a pod. Vyslovuje se, jak se píše, *zip.*

Tak máme psát a vyslovovat i my. Výslovnost s *c* (*cip* nebo i *cips*) vznikla až v němčině a není u nás správná.

Česká náhrada tohoto anglického slova (sdrhovadlo, sdrhovací závěr) se neujala a mnoho vyhlídek na proniknutí nemá: jde tu v podstatě o věc módní a móda je ráda mezinárodní.

A anglické slovo je tak krátké, snadné a jadrné, že nemá smyslu je vypuzovati.*)

Podobného rázu jako angl. slovo *zip* je také jeho český ekvivalent *drc* (na př. kabelka na drc). Uvádí je i Přír. slovník jaz. českého, ale s poznámkou, že je to výraz z mluvy obecné.

Leyter. „Naše řeč" referovala před několika lety (XI, 139) o Šimákově článku, který pojednával o zvláštních jménech české šlechty v XVI. století, a ukončila referát slovy: „Původu neznámého spisovateli i nám jsou jména *Tamila,* . . . a jméno *Leyter* (Kelbl z Geizinku)". Pan Josef Jejkal z Teplic-Šanova se pokusil — a myslíme, že se zdarem — toto záhadné jméno vyložiti. Jak nám oznamuje, souhlasí s jeho výkladem i povolaný znalec, prof. Ernst Schwarz. Píše: „Jméno *Leyter* je bezpochyby německého původu a vzniklo asi ze středohornoněmeckého *liuther* (A. Bähnisch, Die deutschen Personennamen 27—30). Skládá se z *liut* (národ) a z *her* (Heer, dnes zkráceno většinou v *-er*: Werner, Walter); *iu* se měnilo v *eu,* později v nářečí v *ai* (E. Schwarz, Zur Namenforschung 61). Tak vzniklo z *Liuther* později *Leuther, Leyter,* vyslov *Lajtr,* jak píše Aug. Sedláček v „Hradech a zámcích" XIV, 429: „Lajtr z Penciku". Tomu, že jde o jméno německého původu, nasvědčuje i fakt, že Kelblové jsou saského původu a mají jména skoro vesměs německá. Geizink (něm. Geising) leží nedaleko od česko-saských hranic, asi tři hodiny od Teplic-Šanova. Vyskytují se v rodě Kelblů i jména *Lipolt* (z *liutbold*) a *Litold* (z *liutwald*). Za *Litold* má Sedláček, Hrady XIV, 429 *Lejtold.* Jména s *liut-* byla tedy u Kelblů asi oblíbena.

Plánička. Jakého původu je známé příjmení Plánička, zjistil z hospodářských účtů archivář Fr. Teplý (v „Příspěvcích k dějinám českého rybnikářství" 1937, str. 166). Pláničkové byli rybnikáři, kteří při zakládání rybníka plánili (urovnávali) dno a prováděli ochranné návozy před rybniční hrází, tak zvaná „prsa".

Zajímavý je způsob tvoření tohoto slova. Teplý nachází ještě jedno podobné slovo: *měřička,* což znamená geometra provádějícího nutná měření před stavbou rybníka (od toho odvodíme asi příjmení Měřička, Miřička). Jména tato jsou tvořena zná-

---

*) V Národní politice 5. 1. 1938 se mluví o *bleskovém uzávěru*: „(nakladatelé v Paříži) usmyslili si přizpůsobiti je (knihy) módě dneška a opatřit je — bleskovým uzávěrem." Jinak se tam kromě toho píše jednou „knihy na zipsový uzávěr." *O. H.*

mou příponou činitelských jmen *-ka* (srov. na př. *vozka, mluvka, ochmelka*), v starší češtině velmi oblíbenou: *berka, lapka, stupka, procházka*. Příponu *-ič-* před *-ka* nebudeme vykládati jako kontaminaci (křížení) tvarů na *-ič* a *-ka,* nýbrž jako zdrobnělinu; užívá se jí proto, že by přímé tvoření příponou *-ka* nedalo podobu dost zřetelnou (pláňka, měrka).

POSUDKY A ZPRÁVY.

Vladimír Sova, Lidová mluva na Třebíčsku. Památník jubilejních oslav města Třebíče a třebíčského okresu 1335—1935. Nákladem ústředního výboru jubilejních oslav v Třebíči. Str. 27—38.

Upozorňujeme na tuto přehlednou studii o nářečí na Třebíčsku hlavně proto, že vyšla v publikaci ne dost obecně přístupné a že by bylo škoda, kdyby měly bez povšimnutí zajít nové poznatky, ke kterým její autor, prof. Vladimír Sova, dospěl. To platí zvláště o Sovově opravě dosavadních údajů o zeměpisném rozložení nářečí hanáckého. Až dosud (u Bartoše, Trávníčka i Havránka) se totiž vykládalo, že do oblasti hanácké patří na západě ještě osada Puklice; Sova však ukazuje, že hranice hanáckého nářečí nejdou na západ od Puklic, nýbrž obracejí se už od Příseky přímo na východ a Puklic se ani nedotýkají. Autor sám v Puklicích vyrostl a dosvědčuje, že v mluvě tamějších lidí nebylo nikdy, ani v předešlém pokolení, hanáckého *é* a *ó,* nýbrž že se tu mluví už nářečím moravskočeským.

Jako všude jinde, tak i v kraji třebíčském se pozoruje stírání nářečních zvláštností. Počátek bývá u mladší generace; kde starší lidé říkají ještě na př. bodo, rebe, hoťekat, mozeka, vedľčka, tam mladší mají už budo, rybe, oťekat atd. a nejmladší dokonce budu, ryby, uťikat, muzika, vidlička. Příčinou rychlého postupu těchto změn v poslední době je čilejší pohyb obyvatelstva, podporovaný autobusovou dopravou i v krajích do nedávna zapadlých, častý pobyt jednotlivců mimo domov za prací, na vojně, hojnější četba, zvláště novin a lidových časopisů (Hvězdy, Moravanky a pod.), rozhlas a hlavně ovšem vliv školy. Škola působí v tomto kraji tím mocněji, protože je tu nářeční rozhraní a sousedství nářečí „českého“ pomáhá pronikání tvarů bližších jazyku spisovnému. Mladší lidé, jako by se ostýchali setrvávati při původní mluvě „venkovské“, přiklánějí se k řeči „městské“, která se jim zdá pokrokovější nebo panštější.

Vlastní popis lidové mluvy na Třebíčsku, který je tu dále podán, má, jak autor sám připomíná, jen úkol popularisační a

většinou se opírá o popisy starší. Podrobněji a podle vlastního pozorování popisuje Sova jen rozdílnou výslovnost samohlásek *i, í,* a *y* po jednotlivých souhláskách. Hlavní pozornost v své studii věnuje hláskosloví; k přehlednému výkladu o něm připojuje několik poznámek tvaroslovných, stručný seznam nářečních výrazů a několik ukázek hovoru z rozličných končin třebíčského okresu. Z lexikálních znaků tohoto nářečí uvádí Sova na př. slova banďury (hrubá obuv s dřevěnou podešví), báňa (čmelák), babák (panák, kupka obilí), dlaška (mladý lusk hrachový), fajčák (ohníček na poli), hébalky (kvasnice), hrabka (suché jehličí), chramostál (nemotora), jablóška („zemski japka" proti „stromským"), klenoty (dřevěná obuv), koza (chroust), kozinka (bez), křapadli, křapči (roští), křidla (poklička), křidlica (taška na střechu), krsál (křivý strom), kruchovina (špatná mouka), lákovišče (kaluž), mňať (nať), mňechonky (angrešt), nárožák (silný hřeb), ómňeťi (plevy, vymlácené rozbité klasy), pjery (kysané knedlíky), praščáči (suché haluze), puntrobi, pontrubi (propust v rybníce), sósek (truhla na mouku, špíž), strból (zakrslý strom i n. člověk), střiňata, třiňata (děti bratranců), stromky (bramborová nať), stuha (stoh slámy), špendličí (jehličí), šperk (kamenité pole), učitat se (příti se oč), vehlásit čemu (stačiti), vetřisadlofka (malá mlátička), vosóch (suchý strom, suché pole), zamekáč (silný kapesní nůž), zámňeťi (závěje) a j.

*

K své zprávě o této dialektologické studii připojujeme ještě, že Vl. Sova osvědčil také dobrý didaktický talent v desíti „Besedách o správné češtině", které otiskoval v časopise „Čtenář" v l. 1935—1936. Populárním, dobře srozumitelným způsobem v nich vykládal o nejčastějších chybách jazykových a na rozdíl od většiny novinářských „jazykových koutků" projevil v svých výkladech spolehlivou znalost normativní mluvnice i náležitou rozvahu při posuzování odchylek od normy. Obírá se tu na př. matením sloves *odpočinouti si* a *počíti, hasiti* a *hasnouti, dobíti* a *dobýti, najmouti* a *pronajmouti, stihnouti* a *ztížiti, blouzniti* a *blouditi* (p o b l o u z n ě n í m. poblouzení), *přestati* a *přestáti, vymýtiti* a *vymítati,* chybami v časování sloves *bráti, lháti, smíti* a sloves 3., 4. a 5. třídy, spojkami *byť, pakli, aniž,* neosobními vazbami j. *bylo mu vidět hlavu,* skloňováním jmen *manžel, anděl, účel, Čáslav, Chrudim* a j., skloňováním zájmen *já, on, její,* některými stránkami slovesného vidu atd.

Ve výkladu si Sova počíná zpravidla správně a obratně, jen v několika jednotlivostech bychom chtěli jeho poučení upravit.

Tak na př. nevytýkali bychom za chybu tvary *do Čáslavi, do Chrudimi* a pod., neboť byly za spisovné přijaty už Gebaurovou-Ertlovou Mluvnicí českou I (1926), 196. U jmen typu *Máňa, Nataša* by bylo lépe řídit se předpisem Pravidel čes. pravopisu 33, 2 a skloňovati je podle vzoru *žena* (gen. Máni, dat., lok. Máně), t. j. nezaváděti komplikované a jistě jen místně běžné skloňování s tvary v dat., lok. *Máni* (tak i Gebauer-Ertl 1, 192 a Pravidla v abecedním seznamu). Tvar *uvědomení* je podle Ertlova výkladu v NŘ. 15, 1931, 1 n. jen theoretickou konjekturou, a není tedy nutné dávati mu přednost před původnějším tvarem *uvědomění*. Ani slovo *štěnice* (m. stínka) nelze pokládati za nesprávné. Místo *ku vzoru, ku konci* bychom tu raději čtli *ke vzoru, ke konci,* ale je možné, že jsou to jen tiskové chyby, stejně jako zájmeno *jichž* ve spojení „autoři, jichž jmen ani nechci uváděti" (m. jejichž jména). Ve větě „Bohužel je mnoho pisatelů, kteří, jakmile vzali do ruky pero, už se nutí do slovosledu nepřirozeného" by bylo lépe užíti po spojce *jakmile* času budoucího („jakmile vezmou do ruky pero"), neboť se tu vyslovuje děj kdykoli opakovatelný, t. j. obecně platný.

Ale to, co vytýkáme, je ze mnoha stránek Sovových besed nepatrný zlomek. Celkem tu podal Sova svým čtenářům poučení spolehlivé a bylo by škoda, kdyby zůstal jen při tomto pokusu a v svých populárních výkladech nepokračoval. *a.*

*

Zajímavým typem slovníku jsou „Mnohojazyčné slovníky založené na jednojazyčném systému" (Polyglot Dictionaries, based on the „One - Language - System"; podobně německy a francouzsky). R. 1937 vyšlo německé, anglické a francouzské vydání prvního dílu, nazvaného „Základní pojmy techniky".

Každé toto vydání, každý jednotlivý svazek je jednojazyčný a má dvě části, jednu uspořádanou abecedně, druhou numericky. V abecední části je za každým heslem číslo (na př. „Phasenvoreilwinkel 8507"), v části numerické za číslem heslo (8507 Phasenvoreilwinkel). Čte-li pak na př. Němec anglické technické dílo, vyhledá si neznámé slovo v abecední části slovníka anglického, číslo tam udané vyhledá si v numerické části německého svazku a najde tak německý význam.

Výhody i nevýhody tohoto uspořádání jsou na první pohled jasné. Výhoda je v tom, že slovníky možno libovolně kombinovati a že své slovníky mohou vydati i takové malé národy, jejichž jazyky se do obyčejných polyglotních odborných slovníků dostati nemohou a pro něž i vydání několika slovníků s výklady v různých řečech je přílišným luxusem. Vydá-li se na př. slovník český, může ho bez ne-

snází užívati každý, kdo zná i některý jiný jazyk, jehož slovník je vydán. Nevýhodou je — jak správně upozorňuje recensent v „Beiblatt zur Anglia“ 48, 1937, 349 —, že hledání stojí mnohem více času než při slovnících normálního typu a že při hledání s pomocí čísel je velmi lehké se zmýliti.

Přes to přese všechno si toto uspořádání zaslouží pozornosti a mělo by se uvažovati o jeho vhodnosti zvláště pro slovníky odborné terminologie. Nemohl by tak nějak vypadati nezbytně nutný slovník jazykovědné terminologie? *Š.*

DROBNOSTI.

PLUKOVNÍK - PORUČÍK — V NŘ. XV, 223 n. jsem psal o výraze *generál-poručík,* jímž se v novinářském jazyku už od světové války překládá německý termín *Generalleutnant.* Uvedl jsem tam, že *-leutnant* v tomto případě znamená „místo držící“ čili „někoho zastupující“, tedy hodnost o stupeň nižší. Tak tomu je i v bývalém rakouském názvu *Oberstleutnant* = č. *podplukovník.* Překládati výraz *-leutnant* v těchto dvou názvech českým *poručík* by tedy bylo dokonalé neporozumění. Bohužel se novinářský kalk *generál-poručík* v našich novinách ujal zcela pevně, náš hlas byl voláním na poušti. Ale vývoj pokračuje. Mluvě o jméně *Oberstleutnant,* napsal jsem, že by bylo jistě k smíchu, kdyby to někdo přeložil výrazem *plukovník-poručík.* Nuže, 7. února letos v našich novinách vyšla zpráva (datovaná 6. II.) agencie United Press, přeložená a dodaná naší Čs. tiskovou kanceláří čili „Četkou“. Mluví se tam o nových lidech na významných místech německé diplomacie. Jeden z nich, H. Kriebel, „jako důstojník se za války vyznamenal a r. 1919 odešel z armády jako *plukovník-poručík“.*

A nyní ještě citát z knihy Johna Gunthera „Evropa — jaká je“, o Blombergovi: „V roce 1928 byl generálmajorem, 1929 generállieutnantem, generálem 1930, ministrem říšské obrany 1933, *generálem plukovníkem* (n e j v y š š í n ě m e c k á h o d n o s t p o p o l n í m m a r š á l o v i) roku 1934.“ (Cit. z LN. 18. II. 1938.) Je to něm. *Generaloberst.* Poznámek k tomu už nepřipojujeme. *V. Machek.*

PROPADNÁ LHŮTA. Pan Jaroslav Piskač z Dvora Králové nad Labem nás upozorňuje, že v „Úřední slosovací listině čsl. třídní loterie“ stojí: „Výhry budou vypláceny v propadné lhůtě, končící dnem 21. března 1938“, a podotýká k tomu:

Propadná lhůta je patrně ona lhůta neb ona doba, v které se již výhry nevyplácejí neboli kdy výhry propadají (ve prospěch státu). A ta že by měla dnem 28. března 1938 končit? Spíše počíná tato lhůta dnem 22. března. Srozumitelnější a češtější by bylo na př.: „Výhry budou vypláceny do dne 21. března 1938. Po tomto dni propadají.“

*

Souhlasíme a doplňujeme ještě tímto: 1. Adjektivum *propadný* je nejen zbytečné, ale je i nesprávně tvořeno. „Propadná lhůta" má znamenati „lhůtu propadnutí", má tedy prostě vyjádřiti vztah mezi dvěma představami, mezi představou „lhůty" a představou „propadnutí".

Tvoříme-li taková adjektiva ze jmen abstraktních, označujících slovesné děje, užíváme přípony *-ní* nebo *-ový*. Adjektiva na *-ní* se tvoří zpravidla od substantiv na *-ba:* síň pro dražby — dražební, škola hudby — hudební; pod. plavební kanál, služební poměr, stavební regres, svatební roucho, tržební řád, zkušební síň. Někdy se však tvoří taková příd. jména i od jiných slovesných abstrakt: porodní asistentka, obětní beránek, obchodní cestující, vývozní povolení, výrobní tajemství, průchodní dům, nákladní vlak, odvodní místnost atp.

Příponou *-ový* jsou tvořena adjektiva na př. v těchto případech: výnosové zdanění, rozpočtový výbor, průmyslová škola, pořadová cvičení, poplachová služba, ústupový boj (tedy od substantiv s příponou nulovou).

Naproti tomu adjektiva tvořená od takových abstraktních substantiv příponou *-ný* neznamenají prostě vztah (příslušnost), nýbrž označují jistou jakost (kvalitu). Uvědomíme si to nejlépe, srovnáme-li případy:

nákladní vlak, nákladové nádraží	. . . . nákladný život;
odporové souvětí	. . . . odporný pohled;
úmorová splátka	. . . . úmorné vedro;
ústupový boj	. . . . ústupný člověk;
výnosové zdanění	. . . . výnosný obchod.

U některých adjektiv na *-ný* se velmi výrazně projevuje dějový význam (rovnají se adjektivům tvořeným přímo ze sloves); na př. strážný anděl (= střehoucí; proti „strážní služba"); služebný duch (t. j. sloužící; proti „služební poměr").

Je ovšem pravda, že najdeme i případy odchylné, jak je při neúplném rozlišení adjektiv na *-ný* a *-ní* přirozené. Říkáme na př. *léčebný fond,* ačkoliv podle vzoru „služební smlouva" by bylo správnější *léčební;* jeť to fond, který má vztah k léčbě, ale neléčí (kdežto „služebný duch" slouží). Ale při tvoření nových slov se řídíme pravidlem, ne odchylkami. A pravidlo je, že adjektiva označující vztah představ vyjádřených slovesnými abstrakty tvoří se příponou *-ní* nebo *-ový,* ne příponou *-ný.*

2. Ale to není ještě všechno. Viděli jsme na citovaných příkladech, že se tato adjektiva tvoří od rozličných typů slovesných abstrakt: ode jmen typu „sadba" (*služební, dražební, honební*), ,typu „sad" (*nákladní, odporový, porodní*), typu „přísada" (*výrobní*), „stráž" (*strážní*), „zpověď" (*obětní*). Netvoří se však od t. zv. podstatných jmen slovesných, která vznikají z trpných příčestí příponou *-í* (*vysvědčení, zkoušení, krytí, povolání* atp.). Děje se tak jen vzácnou výjimkou tam, kde slovesná povaha takového jména není již dost zřejmá. Tak *úmrtí* už dnes nepokládáme

za podstatné jméno slovesné k *umříti* (jeť isolováno: od *zemříti, vymříti, pomříti* se taková jména netvoří), a proto je k němu adjektivum *úmrtní.* Od „propadnutí" adjektiva tedy vytvořiti nelze a jiné substantivum se k „propadnouti" netvoří — na rozdíl od jiných odvozenin z „-padnouti" (rozpadnouti - rozpad, vpadnouti - vpád, vypadnouti - výpad, zapadnouti - západ; odpadati - odpad, přepadati - přepad).

3. Nedalo by se však adjektivum *propadný* vyložiti i jinak? Jako přímá odvozenina slovesa *propadnouti?* Tvoří se přece příponou *-ný* přímo od sloves (*mlsati - mlsný, děkovati - děkovný* atp.). A *nápadný* — od téhož kořene — nepatří k substantivu *nápad,* nýbrž k slovesu *napadati* (napadá na něm jeho roztržitost = je nápadná).

Po stránce formální by tento výklad byl snad možný; na závadu je však stránka významová. Adjektiva na *-ný,* tvořená ze sloves, mají trojí význam:

a) význam *náchylnosti, sklonnosti* (bojovný je ten, kdo rád, často, s oblibou bojuje; pod. dotěrný, mlsný, poslušný, přítulný, nápadný);

b) význam *trpné možnosti* (prodejné je to, co lze, co se dá prodati; pod. úplatný, nepřístupný, nedobytný);

c) význam *trpného určení* (orná země, která je určena k orání, střelná zbraň, záchranný pás atd.).

Do žádné této významové skupiny však nelze naše adjektivum zařaditi. — Slovo *propadný* není dobře tvořeno a nelze je doporučiti, zvláště když se zcela dobře obejdeme bez něho. Š.

VÝSLOVNOST SLOVA DEPARTEMENT. O tom se diskutovalo v časopise „Svět mluví" — pokud ovšem lze diskusí nazvat hrubý tón, jímž anonym velkopansky okřikl čtenáře, který zcela správně vytýkal hlasatelům tiskové kanceláře, že jejich výslovnost cizích jmen je velmi nejednotná. Každý, kdo prý zavadil o angličtinu, ví, že to není slovo francouzské, nýbrž anglické, a že se nemá vyslovovat francouzsky, nýbrž tak, jak se píše. — To je ovšem zcela mylné. Slovo *departement,* jak říkají všechny příručky, Pravidla, Váša-Trávníček, Příruční slovník i slovníky cizích slov, je francouzské a vyslovuje se *departmá* (tak podle PS.) nebo *departmán* (jak je v Pravidlech), v dalších pádech je *departmánu* atp. Ve francouzštině je naše slovo doloženo už od XII. stol. Odvozuje se od slovesa *départir,* které mívalo v starší době význam „odloučiti". Znamenalo tedy „odloučení", potom věc odloučenou, omezenou, okres. Od revoluce se tak jmenují správní celky ve Francii. Význam „ministerstvo", jehož se užívá v Spojených státech amerických (ten asi dal podnět k nesprávnému onomu názoru), je pak původu švýcarského, tedy zase francouzského. A francouzský je asi i význam u nás nejčastější, „odbor, oddělení" v úřadech. Angličtina přejala své slovo z francouzštiny (v. Murrayův slovník). Š.

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody, Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17.